

УДК 94 (477) «21»

РЕЗУЛЬТАТИ РОБОТИ ОВРУЦЬКОЇ ЕТНО-АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ІНСТИТУТІВ УКРАЇНОЗНАВСТВА МОНУ ТА АРХЕОЛОГІЇ НАНУ У 2016 РОЦІ

Леонід ЗАЛІЗНЯК

доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології НДІУ

Анотація. Стаття знайомить читача з попередніми результатами роботи першої комплексної експедиції Інститутів українознавства МОНУ та археології НАНУ на Овруцькому кряжі з метою вирішення актуальних завдань археології й етнології.

Ключові слова: етнологія, археологія, експедиція, Овруцький кряж, Київська Русь, україногенез.

РЕЗУЛЬТАТЫ РАБОТЫ ОВРУЧСКОЙ ЭТНО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ ИНСТИТУТОВ УКРАИНОВЕДЕНИЯ МОНУ И АРХЕОЛОГИИ НАНУ В 2016 ГОДУ

Леонид ЗАЛИЗНЯК

доктор исторических наук, профессор,
старший научный сотрудник отдела исторических студий НИИУ

Юрий ФИГУРНЫЙ

кандидат исторических наук,
заведующий отделом украинской этнологии НИИУ

Аннотация. Статья знакомит читателя с предварительными результатами работы первой комплексной экспедиции Институтов украиноведения МОНУ и археологии НАНУ на Овручском кряже с целью решения актуальных задач археологии и этнологии.

Ключевые слова: этнология, археология, экспедиция, Овручский кряж, Киевская Русь, украиногенез.

RESULTS OF THE 2016 OVRUCH ETHNOARCHAEOLOGICAL
EXPEDITION CONDUCTED BY RESEARCH INSTITUTE
OF UKRAINIAN STUDIES (MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE) AND INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
(NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE)

Leonid ZALIZNIAK

*Doctor of History, professor,
senior research fellow of the Department of Historical Studies of RIUS*

Yurii FIIHURNYI

*Candidate of Historical Sciences,
Head of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS*

Annotation. *The article acquaints a reader with preliminary results of the first complex expedition of Institutes of Ukrainian Studies of MESU and Archaeology of NASU on the Ovruch ridge with the purpose of solving topical issues of archaeology and ethnology.*

Key words: *ethnology, archaeology, expedition, Ovruch ridge, Kyiv Rus, genesis of Ukrainians.*

Етнологія як наука комплексна для вирішення власних специфічних наукових завдань синтезує дані етнографії, фольклору, археології, мовознавства, антропології, історичних письмових джерел тощо. Овруцька експедиція 2016 р. здійснила спробу практичного використання конкретних напрацювань археологів НАНУ для вирішення суто етнологічної і дуже актуальної в наш час проблеми походження та ранніх етапів розвитку українського етносу.

Так склалося, що археологічною інформацією про середньовічну історію Овруччини монополярно володіє Овруцька експедиція Інституту археології НАНУ, яка під орудою А. Томашевського ось уже 20 років (з 1996 р.) досліджує регіон. Залучити археологів до вирішення суто етнологічних завдань вдалося лише зацікавивши їх можливістю власних археологічних досліджень в рамках спільної з етнологами експедиції на Овруцький кряж. Цим пояснюється поєднання зусиль етнологів та

археологів в одній спільній експедиції у вирішенні як етнологічних, так і археологічних проблем.

Наукові завдання експедиції:

1. З'ясування часу виникнення та дослідження феномену тяглості (безперервності) культурно-історичного розвитку поселень Овруччини, зокрема родових сіл овруцької околичної шляхти.
2. Обстеження відомих та пошуки нових пам'яток палеоліту.
3. Обстеження давньоруських пам'яток, у т.ч. унікальних майстерень з виготовлення пірофілітових пряслиць.
4. Інспекція стану збереженості пам'яток археології, в тому числі і на предмет їх руйнації «чорними археологами».

Експедиція працювала в Овруцькому районі Житомирської області 2–9 травня 2016 р. за відкритим листом № 128/00970, виданим на ім'я проф. Л. Л. Залізняка. Для її проведення залучалися ресурси та співробітники чотирьох наукових інституцій: Інституту українознавства МОНУ, Інституту

археології НАНУ, Києво-Могилянської академії, Чорнобильської археологічної експедиції МНС України. В експедиції на Овруччину 2016 р. брали участь науковці: Л. Залізняк – керівник, С. Павленко, Г. Залізняк, Ю. Фігурний, С. Переврєзєв, А. Сорокун, І. Хопгинець.

Успішну роботу експедиції значною мірою забезпечив Сергій Павленко, який ось уже двадцять років у складі Овруцької експедиції ІА НАНУ (нач. А. Томашевський) проводить суцільне обстеження археологічних пам'яток Овруччини. Його наукова спеціалізація – дослідження унікальних давньо-руських майстерень з виготовлення пірофілітових пряслиць. Знання кряжа, археологічних пам'яток регіону, особисті зв'язки С. Павленка з місцевим населенням суттєво підвищили продуктивність дослідницьких робіт не лише у вирішенні археологічних, а й етнологічних завдань експедиції.

Овруцький кряж – це своєрідний у природно-ландшафтному відношенні, ізольований регіон Полісся зі специфічними геологією, ландшафтом, флорою і фауною. Природу кряжа, зокрема геологію, вперше описав ще сто років тому видатний український геолог П. Тутковський [5], який порівнював кряж із «Загубленим світом» Конана Дойля та знаменитим національним парком Йеллоустоун в Америці. Кряж має багату історію, нікими свідками якої є численні, але малодосліджені археологічні пам'ятки, що в наш час потерпають від пограбування мародерами.

Природа Словечансько-Овруцького кряжа

Кряж являє собою витягнуте зі сходу на захід, складене лесовими відкладами плато площею 60x20 км, що підіймається

над болотами Полісся на 120–150 м. В основі плато лежать кристалічні породи вулканічного походження (базальти, граніти) віком 1,2–1,5 млрд. років. Їх перекривають лінзи пірофілітового сланцю (овруцького шиферу), над яким лежить товща рожевих овруцьких кварцитів потужністю 10–15 м.

Кам'яний фундамент кряжа, особливо в його східній частині, вкритий товстим шаром лесових відкладів 20 і більше метрів завтовшки. Лес – це дрібний пил, який потужні холодні вітри з льодовикового щита зривали біля його півніжжя і несли на південь. Гребінь кряжа на шляху вітрів з льодовика гальмував повітряні потоки, і прильодовиковий пил випадав на землю, вкриваючи багатометровою товщею Овруцьку височину. Лесові відклади мають характерний світло-бежевий колір і містять кістки прильодовикових травоядних – мамонтів, носорогів, бізонів, північних оленів, диких коней. На вищих точках Овруцького кряжа відкриті стоянки палеолітичних мисливців часів вимирання мамонтів 14–12 тис. років тому.

Сто років тому в глибоких ярах кряжа кісток прильодовикових травоядних було так багато, що в 20–30-х роках ХХ ст. в Овручі працював спеціальний приймальний пункт по заготівлі кісток на потреби цукрової промисловості. Тут скуповували кістки прильодовикових тварин, які сільські мешканці збирали по ярах. Саме на цьому пункті І. Левицький знайшов і викупив знаменитий бивень мамонта з яру поблизу с. Клинець, на якому палеолітичний мисливець на мамонтів вигравіював ялинковий орнамент.

Льодовиковий лес перекритий тонким шаром (20 см) сучасного сірого

грунту. Попри незначну потужність, сірі ґрунти виявилися досить родючими порівняно з піщаними ґрунтами Полісся, яке оточує кряж. Тому дубові гаї, що споконвіку вкривали кряж, протягом останніх століть були вирубані, а звільнені площі – розорані. Як наслідок, розпочалося інтенсивне яроутворення. Глибина ярів на Овруччині часом сягає 30 м, а довжина – кількох кілометрів. Протягом кількох останніх десятиліть їх інтенсивно засаджують сосною, березою та іншими породами, що дещо призупинило ерозію. Тому в наш час кістки доісторичних тварин у зарослих лісом ярах трапляються значно рідше, ніж раніше. Порослу сосново-березовим лісом систему глибоких ярів у центральній частині кряжа контролює спеціально створене лісництво.

Зі Словечансько-Овруцького кряжа беруть початок кілька поліських річок, найбільші з яких Словечна та Норинь. На кряжі збереглася реліктова флора, у тому числі червонокнижні рослини, що пережили льодовиковий період: середземноморський рододендрон, або азалія понтійська, плющ вічнозелений, дуб скельний, рідкісні види орхідей.

Від давнього адміністративного центру кряжа м. Овруч на схід до західної «столиці» регіону селища Словечно ведуть дві дороги: північна – уздовж північного краю кряжа, а південна – уздовж річки Норинь, що обмежує кряж з півдня. На цих дорогах розташовано більшість сіл регіону, багато з яких, за даними археології, виникли ще у другій половині X–XI ст. і фактично безперервно розвивалися до нашого часу. Назви багатьох із них не мінялися принаймні з XV ст., судячи з писемних джерел – люстрацій XV–XVIII ст.

Як зазначалося на початку статті, Овруцька пошукова експедиція 2016 р. працювала в 4-х наукових напрямках. Зокрема, досліджувалися пам'ятки палеоліту (1), середньовіччя X–XVIII ст. (2), інспектувався стан збереженості археологічних пам'яток (3), вивчалася етнологічна проблема ранніх етапів україногенези (4). Попри короткий час роботи експедиції, отримані вагомі наукові результати як у галузі археології, так і етнології України.

Палеоліт

Експедицією обстежено зі збором на поверхні крем'яних виробів та шурфуванням групу стоянок первісних мисливців кінця льодовикової доби. Вони являли собою окремі скупчення крем'яних артефактів на переораній плугом поверхні гребеня плато, що простягся на 6–7 км уздовж північного краю кряжа над дорогою Овруч–Словечно. Стоянки Желонь, Желонь 2, Желонь 3, Гаєвичі, Пішаниця–Клинець, Козулі розміщені в північно-східній частині Овруцького кряжа на плато між селами Желонь – Клинець – Пішаниця. Пам'ятки були відкриті Овруцькою експедицією ІА НАНУ під керівництвом А. Томашевського кілька років тому. Експедицією 2016 р. знайдена і обстежена нова перспективна стоянка Келембет, на якій зібрана виразна колекція палеолітичних знарядь, у тому числі знайдена унікальна скребачка з напівдорогоцінного каменю раухтопазу. Проведений експедицією ретельний збір археологічних матеріалів збільшив колекції артефактів згаданих стоянок втричі, що дає можливість ввести крем'яні комплекси у науковий обіг шляхом їх публікації як еталонних пам'яток палеоліту Овруччини.

Стоянки на плато в районі сіл Гаєвичі, Желонь, Піщаниця, Клинци дали стандартний крем'яний інвентар епігравецького типу. Однотипність знахідок дає підстави для припущення, що стоянки були полишені спорідненими групами мисливського населення, що періодично поверталися на традиційні місця сезонних стійбищ. Розміри Овруцького кряжа 60x20 км з околицями наближаються до площі мисливських угідь однієї общини мисливців верхнього палеоліту (близько 2500 кв. км), яка складалася з 5–7 сімей загальною чисельністю 25–30 осіб [1, с. 64; 2, с. 145–163]. Отже, не виключено, що однотипні в усіх відношеннях епігравецькі стоянки Овруцького кряжа полишені однією общиною мисливців на мамонтів кінця льодовикової доби, що неодноразово поверталася на традиційні місця сезонних стійбищ.

Умови залягання артефактів (безпосередньо під сучасним ґрунтом), а також типологія виробів дають підстави попередньо датувати знахідки фінальним палеолітом, приблизно 14–12 тис. років тому, тобто часом вимирання мамонтів в Європі. Попри зруйнованість шару і відсутність фауністичних решток на пам'ятках, через несприятливі умови збереженості кістки, припускаємо, що пам'ятки полишені мисливцями на мамонтів та інших стадних травоядних прильодовиків'я. Про це свідчать неодноразові знахідки відповідної фауни в сусідніх зі стоянками ярах, зокрема згадуваного бивня мамонта з вигравіюваним ялинковим орнаментом з яру поблизу с. Клинець, знайденого відомим археологом І. Левицьким ще у 20-ті роки ХХ ст.

Однією з причин концентрації стоянок на плато понад розгалуженою

системою глибоких ярів у районі сіл Клинець та Павловичі є родовища кременю, що відслонюються на дні ярів. Встановлено, що раніше відомі стоянки на південному краю кряжа над річкою Норинь (Довгиничі, Збраньки, Шоломки, Коренівка) також тяжіють до нижньої частини тієї самої яружної системи, що містить крем'яну сировину для виготовлення знарядь.

Додаткової наукової ваги палеолітичним знахідкам експедиції додає слабка вивченість палеоліту Овруччини. Однією з інтригуючих загадок первісної історії Східної Європи є історична доля епігравецьких мисливців на мамонтів, яскраво представлених згаданими стоянками Овруцького кряжа. З вимиранням мамонтів 13–12 тис. років тому сліди їх губляться. Археологія свідчить про повну зміну населення Полісся 11 тис. років тому. Колишні угіддя автохтонних мисливців на мамонта зайняли мисливці на північного оленя, що прийшли в Полісся із заходу, з Ютландії та півночі Німеччини, – носії культурних традицій Лінгбі та похідна від них людність свідерської та красносільської культур [2, 3, 6, 7]. Стоянка з характерними красносільськими наконечниками досліджена експедицією на південній межі Овруцького кряжа поблизу с. Норинськ.

Київська Русь

З інспекційною метою обстежено ряд раніше відомих давньоруських городищ (Рис. 1), селищ, майстерень, що потерпають від грабіжницької діяльності нелегальних «чорних археологів». Зокрема, обстежено розташований у лісі північніше с. Нагоряни відомий давньоруський кар'єр з видобування пірофілітового сланцю. Кар'єр являє собою розгалужену систему ям різного розміру

і вражає масштабом добування пірофіліту. З пірофілітовими кар'єрами північніше с. Нагоряни пов'язані за кілька кілометрів від них давньоруські майстерні з вироблення пірофілітових пряслиць. Останні у X–XIII ст. поширювалися на величезних просторах від Скандинавії до Кавказу, від Одери до Уралу. Пірофілітові майстерні поблизу сіл Покалів, Скребелічі, Нагоряни, Хлупляни інтенсивно грабуються «чорними археологами» із застосуванням металошукачів.

Зібрані дані про безперервне функціонування значної частини поселень Овруцького кряжа протягом останнього тисячоліття, з кінця X ст. до нашого часу. Це стосується не лише міських центрів – Овруч, Норинськ, Словечно, але й численних сіл, і перш за все сіл так званої овруцької околичної шляхти: Левковичі, Можари, Кобиляни, Гаєвичі, Белка, Шваби та ін.

Тяглість етнокультурного розвитку населення Овруччини особливо яскраво демонструють численні сільські цвинтарі, на яких сучасні та пізньосередньовічні могили розташовані поміж давньоруських курганів, а нерідко і на них (Рис. 2).

Визначений Овруцькою експедицією ІА НАНУ під керівництвом А. Томашевського давньоруський час заснування численних сіл Овруччини (зокрема родових сіл овруцької околичної шляхти) дає підстави вважати значну частину останньої нащадками бояр та дружинників київських князів X–XIII ст., як про це писав ще у XIX ст. В. Антонович. Новітня версія про походження овруцької околичної шляхти від родоначальника тюркського походження, нібито посадженого Володимиром Ольгердовичем наприкінці XIV ст. для несення «ординської служби», не підтвердилася.

Рис. 1. Листвин. Давньоруське городище X–XIII ст.

Україногенез

Безперервність етнокультурного розвитку населення Овруччини з кінця X ст. до сьогодні свідчить про розвиток у регіоні протягом тисячоліття одного етнокультурного організму, тобто одного народу, що в наш час відомий під етнонімом «українці». Отже, населення Південної Русі, зокрема Овруччини, X–XIII ст. можна вважати українцями на середньовічному етапі розвитку. Інакше кажучи, русини, руські Волині (зокрема Овруччини), Київщини, Прикарпаття X–XIII ст. були українцями тією ж мірою, як тогочасні мешканці Польщі, Франції чи Англії були поляками, французами та англійцями відповідно. Згадане населення середньовіччя з позицій сучасної етнології являло собою український, польський, французький, англійський етноси на середньовічному етапі історичного розвитку [4, с. 33, 45, 96].

Результатам етнологічних досліджень експедиції присвячена окрема стаття.

«Чорна археологія» Овруччини.

Сучасний стан і перспективи

Експедицією здійснено моніторинг сучасного стану збереженості археологічних пам'яток Овруцько-Словечанського кряжа. Відвідано курганный могильник давньоруського часу на східній околиці села Можари, городище і замчище часів середньовіччя в центрі с. Словечно, унікальний комплекс археологічних пам'яток X–XIII ст. біля села Городець, давньоруське городище поблизу села Листвин (Рис. 1), курганный могильник X–XI ст. на західній околиці села Кошички, середньовічне городище с. Норинськ (X–XVIII ст.) та курганный могильник у північно-східній частині цього села понад дорогою до села Бондарі (Рис. 3).

Рис. 2. Діюче кладовище на давньоруському могильнику селища Желонь, заснованому в X–XII ст.

В ході експедиції повсюдно виявлені масові сліди масштабної, незаконної, грабіжницької діяльності «чорних археологів». Так звані «копи» – ямки шириною і глибиною в штик лопати (тобто приблизно 30 x 30 x 30 см) зустрічаються на Овруцькому кряжі усюди: не лише на давньоруських городищах, поселеннях, майстернях з обробки пірофіліту, курганних могильниках, але й на полях, у лісі, на дорогах та стежках, навіть у селах. Повсюдне поширення «копів» свідчить, що «чорні» шукачі скарбів системно (чи безсистемно) прочісують у пошуках не лише металобрухту, але, перш за все, науково цінних археологічних артефактів усю місцевість незалежно від розташування археологічних пам'яток.

Працюють мародери з металошукачами відкрито, не ховаючись від місцевих жителів і навіть археологів, свідками

чого стали члени експедиції. В особистій бесіді зі скарбошукачами з'ясувалося, що ентузіасти розграбування археологічної спадщини країни впевнені, що за законом їм дозволено вибирати будь-який метал, у тому числі археологічний, до глибини 30 см. Нахабно грабуючи археологічну спадщину українців, мародери навіть не засипають свої «копи», які становлять небезпеку для людей і тварин, які, випадково втрапивши ногою в непомітний у траві «коп», можуть травмуватися.

Наприклад, суттєво страждають від масштабних порушень культурного шару мародерами-скарбошукачами відомі давньоруські городища і могильники поблизу с. Городець, що на заході Овруцького кряжа. По периметру пам'яток та на самому городищі зафіксовано численні локальні дрібні

Рис. 3. Курган X ст. поряд із давньоруським городищем Норинськ, що функціонувало до XVIII ст.

зондажі-копанки розмірами 20–30 см. В одному з таких зондажів на городищі виявлено частину унікального циліндричного давньоруського замка, а на укріпленому посаді знайдені залізні криці того ж часу, які були просто кинуті копачами як непотріб. Поряд з рештками свого стаціонарного табору на городищі «чорні археологи» полишили незасипаним цілий розкоп площею 2x3 м, глибиною 0,5 м. На численних курганах могильника, що займає багато гектарів навкруги городища, зафіксовані не лише дрібні «копи», але й грабіжницькі ями в насипах.

Городище села Норинськ на південному кордоні кряжа вкривають численні «копи» й навіть розкопи мародерів розмірами 2x2 м, частина з яких не засипана. На поверхні та на схилі в пошкодженнях культурного шару зафіксовано багато фрагментів кераміки X–XVIII ст.

Вражаючі масштаби грабіжницької діяльності мародерів-скарбошукачів на Овруччині свідчать про непоправну втрату Україною своєї археологічної спадщини. Це відбувається на наших очах протягом багатьох років при повній бездіяльності, а можливо, й при безпосередній дольовій участі, місцевої міліції, а може, й центральної влади. Окремі спроби археологів залучати міліцію для припинення мародерства, навіть затримувати і передавати силовикам грабіжників, нічого не дали. Кажуть, в українському законодавстві немає відповідної статті, щоб притягти мародерів до кримінальної відповідальності. Часом складається враження, що місцева влада нерідко свідомо «кришує» «чорну археологію», серед любителів якої та колекціонерів нагробованого чимало чиновників і високопосадовців.

Схоже, що останніми роками боротьба з «чорною археологією» в Україні шляхом спроб прямої заборони її діяльності зайшла в тупик. Закуплені населенням тисячі коштовних металошукачів вартістю \$2000 і більше законно конфіскувати неможливо. Тому неважко передбачити, що тисячі скарбошукачів, які вже відчули смак «чорного» пошуку антикваріату на продаж, а також його колекціонування, будуть безкарно продовжувати свій злочинний бізнес. На нашу думку, слід ввести варварський пошук антикваріату із застосуванням металошукачів аматорами в рамки Кримінального кодексу, використавши багатий досвід правового унормування цієї діяльності в цивілізованих країнах Європи.

Можливо, варто дозволити пошук артефактів із застосуванням металошукачів, але при наявності платної ліцензії і поза межами археологічних пам'яток, при обов'язковій фіксації і пред'явленні знайденого фахівцям-археологам та музейникам, з правом держави на цінні в науковому відношенні артефакти. Потребує відповідного правового унормування і процвітаючий в Україні та сусідніх пострадянських країнах чорний ринок антикваріату, археологічних артефактів, монет. Відповідно невиконання зазначених правових актів злочинцями дасть юридичні підстави для притягнення порушників до кримінальної відповідальності.

Лише таким способом, на нашу думку, можна зупинити нинішнє повальне розграбування мародерами археологічної спадщини України. Багаторічний негативний досвід лобової заборони металошукачів переконливо показав хибність цього шляху боротьби з «чорною

археологією» не лише в Україні, але й на всьому пострадянському просторі.

Отже, в процесі роботи експедиції встановлено великий масштаб грабіжницької діяльності «чорних археологів», які, судячи з повсюдного поширення «копів», за допомогою металошукачів прочісують у пошуках археологічного металу увесь простір кряжа. Масштаби пограбування археологічної спадщини в умовах багаторічної бездіяльності влади і неефективності простої заборони використання металошукачів дають підстави порушувати питання про законодавче унормування використання останніх під жорстким контролем держави шляхом ліцензування пошукової діяльності аматорів та обов'язковим наглядом археологів і музейників.

Таким чином, перша спільна експедиція етнологів Інституту українознавства МОНУ та археологів Інституту археології НАНУ переконливо продемонструвала продуктивність і перспективність такого співробітництва. Плідна співпраця етнологів з археологами вкотре підтвердила стару істину про вагомості відкриття на межі різних наукових дисциплін. Новий напрямок організації досліджень відділу української етнології НДІУ може стимулювати вирішення багатьох актуальних проблем палеоетнології України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Археологія України: курс лекцій / Під ред. Залізняка Л. Л. – К., 2005. – 504 с.

2. Залізник Л. Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. – К., 1989. – 176 с.

3. Залізник Л. Л. Фінальний палеоліт північного заходу Східної Європи. – К.: Вид-во НаУКМА, 1999. – 284 с.

4. Залізник Л. Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. – К., 2008. – 104 с.

5. Тутковський П. О. Словечансько-Овруцький кряж і узбережжя річки Словечни. – К., 1923. – 84 с.

6. Zaliznyak L. The Swidrian Reindeer-Hunters of Eastern Europe. – Berlin, 1995. – 214 p.

7. Zaliznyak L. Tanged Point Cultures in the Western Part of Eastern Europe // Tanged Points Cultures in Europe. – Lublin, 1999. – P. 202–218.

REFERENCES

1. ZALIZNIAK, L., ed., (2005). *Archaeology of Ukraine*. Kyiv, 504 p. [in Ukr.]

2. ZALIZNIAK, L. (1989). *Reindeer-Hunters in Ukrainian Polissia in Final Paleolithic Age*. Kyiv, 176 p. [in Ukr.]

3. ZALIZNIAK, L. (1999). *Final Paleolithic Age of North-West of Eastern Europe*. Kyiv, 284 p. [in Ukr.]

4. ZALIZNIAK, L. (2008). *The Origin of Ukrainians: Between Science and Ideology*. Kyiv, 104 p. [in Ukr.]

5. TUTKOVSKIY, P. (1923). *Slovetchano-Ovruch Ridge and Slovechna riversides*. Kyiv, 84 p. [in Ukr.]

6. ZALIZNIAK, L. (1995). *The Swidrian Reindeer-Hunters of Eastern Europe*. Berlin, 214 p. [in Eng.]

7. ZALIZNIAK, L. (1999). Tanged Point Cultures in the Western Part of Eastern Europe. *Tanged Points Cultures in Europe*. Lublin, pp. 202–218. [in Eng.]

L. Zalizniak, Yu. Fihurnyi

Results of the 2016 Ovruch Ethnoarchaeological Expedition Conducted by Research Institute of Ukrainian Studies (Ministry of Education and Science of Ukraine) and Institute of Archaeology (National Academy of Sciences of Ukraine)

Abstract

The Ovruch expedition of 2016 was an attempt of practical use of concrete works of NASU archaeologists for the solution of the exclusively ethnological and very topical problem: the origin and early stages of development of Ukrainians. Except exclusively archaeological tasks (study of Paleolithic and Kyiv Rus monuments), the expedition dealt with ethnological problems of time of origin and continuous cultural and historical development of settlements in Ovruch region. It turned out that the duration of continuous development of many settler structures of the region exceeded one thousand years. It gives grounds for extending ethnogenetic roots of the modern Ukrainian population of the region to the days of Kyiv Rus. In other words, there are grounds to confirm that the 10th–13th centuries' inhabitants of Ovruch region were by their ethnic essence Ukrainians on the medieval stage of their ethno-cultural development.

Овруцький кряж — це своєрідний у природно-ландшафт-ному відношенні, ізольований регіон Полісся зі специфічними геологією, ландшафтом, флорою і фауною.

Кряж являє собою витягнуте зі сходу на захід, складене лесовими відкладами плато площею 60x20 км, що підіймається над болотами Полісся на 120–150 м. В основі плато лежать кристалічні породи вулканічного походження (базальти, граніти) віком 1,2–1,5 млрд. років. Їх перекривають лінзи пірофілітового сланцю (овруцького шиферу), над яким лежить товща рожевих овруцьких кварцитів потужністю 10–15 м.

Кам'яний фундамент кряжа, особливо в його східній частині, вкритий товстим шаром лесових відкладів 20 і більше метрів завтовшки. Лес — це дрібний пил, який потужні холодні вітри з льодовикового щита зривали біля його підніжжя і несли на південь. Гребінь кряжа на шляху вітрів з льодовика гальмував повітряні потоки, і прильодовиковий пил випадав на землю, вкриваючи багатометровою товщею Овруцьку височину. Лесові відклади мають характерний світло-бежевий колір і містять кістки прильодовикових трав'янистих — мамонтів, носорогів, бізонів, північних оленів, диких коней. На вищих точках Овруцького кряжа відкриті стоянки палеолітичних мисливців часів вимирання мамонтів 14–12 тис. років тому.